

SRBIJA I EU: POŠTOVANJE NACIONALNOG IDENTITETA

Septembar 2017.

Evropski
pokret
Srbija

EVROPA
za
MENE

Predgovor	3
Prof. dr Budimir Košutić	
KAKO RAZUMETI POJAM EVROPSKI IDENTITET?	4
I Istorijski razvoj ideje identiteta na tlu Evrope.	4
II Nastanak i stvaranje Evropske unije i koncept evropskog identiteta	6
III Koncept evropskog identiteta u Evropskoj uniji u eri posle pada berlinskog zida – od Mاستrihta do Lisabona	6
IV Koncept identiteta u filozofskom, psihološkom, kulturnom i istorijsko-političkom značenju	8
Umesto zaključka	9
Radmila Nakarada	
SRBIJA I EU: UNUTRAŠNJE I SPOLJNE PRETPOSTAVKE POŠTOVANJA IDENTITETA	11
Višeslojni okvir	11
Unutrašnje pretpostavke (samo)poštovanja	15
Spoljne pretpostavke poštovanja	16
Zaključak	17
Bibliografija.	17
Slobodan Samardžić	
DA LI SE DANAS MOŽE GOVORITI O „EVROPSKOM IDENTITETU“?	19
Uvod	19
Šta je, zapravo, kolektivni identitet?	20
„Evropski identitet“ u ključu Evropske unije	21
Ideološki diskurs i vrednosni identitet	23

PREDGOVOR

Tema nacionalnog identiteta je sveobuhvatna i uvek aktuelna, a naročito je u vreme kriza izraženo preispitivanje odnosa nacije i šire zajednice. Upravo je očuvanje nacionalnog identiteta u kontekstu evropske integracije Srbije i krize u EU bilo tema debate održane u Sremskoj Mitrovici u aprilu 2017. godine, u okviru projekta „Evropa za mene“.

U razgovoru su učestvovali profesori Univerziteta u Beogradu – Pravnog fakulteta i Fakulteta političkih nauka, prof. dr Budimir Košutić, prof. dr Radmila Nakarada i prof. dr Slobodan Samardžić. Oni su ujedno i autori tekstova u ovom prvom broju Evropskih svezaka u kojima su dali svoje viđenje teme.

Debata u Sremskoj Mitrovici pod nazivom “Srbija i EU: Poštovanje nacionalnog identiteta” bila je prva u nizu od 20 debata koje će Evropski pokret u Srbiji i Fakultet političkih nauka organizovati u još 17 gradova, u saradnji sa Evropskim pokretom u Srbiji – Sremska Mitrovica i Evropskim pokretom u Srbiji – Kraljevo. Debate su deo projekta „Evropa za mene” koji finansijski podržava Delegacija Evropske unije, sa idejom da se u javnosti pokrenu teme značajne za Srbiju u procesu evropske integracije i pruže proverene i korisne informacije o tom procesu.

U Beogradu, septembra 2017.

Prof. dr Budimir Košutić

KAKO RAZUMETI POJAM EVROPSKI IDENTITET?

Latinska reč *identitas*, iz koje je izveden pojam identitet, označava „potpunu jednakost“. Međutim, mogli bi da se složimo, da takva, „potpuna jednakost“, ne postoji ni u Evropi, niti u Evropskoj uniji. Ipak, pitanje identiteta zauzima važno mesto u preambuli i više članova Ugovora o Evropskoj uniji (u verziji iz Mastrihta zaključno sa verzijom iz Lisabona). Evropska komisija je napravila projekat istraživanja evropskog identiteta 2015. godine na kome će se raditi u narednim godinama godina.¹ Budućnost će dati odgovor na pitanje da li će i kakvi će pomaci u Evropskoj uniji biti ostvareni u ovoj oblasti.

I Istorijski razvoj ideje identiteta na tlu Evrope

Pitanje identiteta i granica Evrope postavljeno je davno a ni do danas nisu iznađeni opšteprihvaćeni odgovori. Evropski identitet (ili identiteti) je zagonetka koju je gotovo nemoguće rešiti. Iako se u zapadnoevropskoj političkoj misli ne tako retko Karlo Veliki, nakon krunisanja za cara Svetog Rimskog Carstva od strane pape u Rimu 800 godine, označava kraljem i ocem Evrope, nema sumnje da je Evropa u starom i u srednjem veku bila pretežno geografski pojam, koji nije povlačio osećanje političke, kulturne ili moralne pripadnosti.

Zaključenjem Vestfalskog ugovora o miru 1648. godine, kojim je okončan tridesetogodišnji verski rat, nastalo je shvatanje da hrišćani, uprkos svojim verskim podelama (katolici, protestanti i pravoslavci) imaju nešto zajedničko a to zajedničko izražavalo se pojmom Evropa. Ne čudi, stoga, što u 18. veku, upotreba reči Evropa postaje relativno česta. Poznati francuski istoričar i akademik Žorž – Anri Sutu smatra da postoje tri važna razloga za to širenje upotrebe reči Evropa: (1) saznanje da evropska civilizacija nije jedina i da su vrednosti nekih drugih civilizacija jednake ili superiorne u odnosu na evropsku; (2) nastanak i razvitak filozofije prosvetiteljstva, koja je doprinela pojavi svesnog evropskog filozofskog i kulturnog identiteta i (3) razvoj međunarodnog sistema i rečnika koji se u njemu koristio. Tako u francusko-španskom ugovoru iz 1713. godine je pisalo da Francuska i Španija treba da ostanu odvojene „u cilju jačanja i stabilizacije hrišćanskog sveta

¹ European Commission – Horizon 2020- Measuring European Identity, The EU Framework Programme for Research and Innovation, 24. 07. 2015

pravednom ravnotežom snaga” a Veržen, državni sekretar za spoljne poslove Luja XVI, koristio je izraz „ravnoteža Evrope”.²

Francuska revolucija i pokušaj Napoleona da uobliči novu Evropu okončan je francuskim porazom, koji je postao neminovan posle kraha u pohodu na Rusiju 1812. godine (Napoleon je naredio spaljivanje Moskve a Aleksandar Prvi, ruski car, posle pobedonosnog ulaska ruskih trupa u Pariz, naredio je njegovo očuvanje i zaštitu). Na Bečkom kongresu (1814-1815), pet tadašnjih velikih sila (Rusija, Engleska, Pruska, Austrija i Francuska) ustanovile su „evropski koncert” zasnovan na evropskoj ravnoteži sila (snaga). Naravno, to je bio međunarodni sistem utemeljen na sebičnoj ravnoteži snaga između pet velikih evropskih sila. Velike sile su bile kolektivno odgovorne za mir u Evropi. Elitama u njima bilo je jasno da pripadaju istoj civilizaciji, zasnovanoj na vrednostima hrišćanstva ali i liberalizmu prosvetiteljstva. Nije bilo sumnje da je Rusija sastavni deo Evrope i zajedničke evropske civilizacije. S druge strane, nije bilo ni preterane ljubavi prema Evropi. Nemački kancelar Oto fon Bizmark je izjavio: “Reč Evropa nalazio sam uvek u ustima onih političara koji su od drugih sila zahtevali nešto što se nisu usudili tražiti u vlastito ime... Onaj ko kaže Evropa želi prevariti”.³

Prvi svetski rat doprineo je promeni shvatanja o evropskom identitetu. Počela se istraživati ne samo istorija nacija država već i zajedniča evropska istorija. Na žalost, posle velike svetske ekonomske krize 1929. godine i pojave nacizma, doveden je u pitanje ne samo evropski identitet nego i opstanak sveta.

Nije moguće a ne setiti se izjave britanskog premijera Nevila Čemberlena, koji je mašući Minhenskim sporazumom zaključenim s Hitlerom 1938. godine, rekao da se svetski mir ne može dovesti u pitanje zbog čudnog, dalekog, malog naroda. A Čehoslovačka je imala tada zaključeni međunarodni ugovor koji je obvezivao Britaniju i Francusku da joj pomognu u zaštiti od spoljne agresije. Istina, kad je Nemačka napala Poljsku 1. septembra 1939. godine, Francuska i Britanija objavile su rat Nemačkoj ali nisu ratovale (osim, kako ukazuju pojedini istoričari, konfetama). A kad je Hitler odlučio da, pre napada na SSSR, obezbedi bezbedno zaleđe, Francuska je kapitulirala posle deset dana ratnih dejstava u maju 1940. godine a Čemberlen (premijer do maja 1940. godine) i Halifaks (britanski ministar spoljnih poslova), kao članovi ratnog kabineta, bili su spremni da u drugoj polovini maja 1940. počnu pregovore o miru s Hitlerom, uvereni da se Britanija ne može sama odbraniti) Samo odlučnost i politička veština Čerčila sprečili su ih da svoj naum i ostvare. Na vanrednoj sednici britanske vlade u punom sastavu 28. maja 1940. godine, uz podršku Atlija i njegovih laburista, odbačen je Čemberlenov i Halifaksov predlog da se prihvati Musolini kao posrednik u mirovnim pregovorima sa Hitlerom.⁴ Da je predlog prihvaćen, nastao bi nesporno evropski identitet ali kakav (Grossgermanisch ili Grossdeutsch)?

2 Žorž-Anri Sutu, *Evropa od 1815. do danas*, prevela Marina Vukićević, CID, Podgorica, 2015, str. 373

3 Josef Isense, *Država, Ustav, Demokratija*, Zagreb, 2004, str. 299.

4 Žorž-Anri Sutu, op. cit, str.261 i sl.

II Nastanak i stvaranje Evropske unije i koncept evropskog identiteta

Iako je, prvobitno, u stvaranju tri evropske zajednice učestvovalo samo šest država (od kojih su sve bile pretežno katoličke), ni pitanje identiteta ove tri evropske zajednice nije bilo moguće u potpunosti razrešiti.⁵ Rober Šuman je isticao da Evropa ima dva jasna temelja: hrišćansku civilizaciju i demokratiju, proisteklu iz hrišćanstva. Otud, prema Šumanovom mišljenju, Evropa je duhovna i kulturna zajednica definisana svojom istorijom i civilizacijom. Slično su mislili i drugi očevi osnivači evropskih zajednica (Adenauer, De Gasperi, Pol Anri Spak, Mone i drugi). Evropa je počivala na civilizacijskom jedinstvu, na zajedničkoj istoriji i na zajedničkim vrednostima (demokratija, sloboda, vladavina prava)

Iako u Ugovoru o osnivanju Evropske ekonomske zajednice iz 1957. godine nije bio definisan koncept evropskog identiteta, on nije bio sporan među njegovim potpisnicima. To se jasno vidi iz Šumanove deklaracije i iz preambule Fušeovog plana o evropskoj političkoj uniji (koji je Kristijan Fuše izradio na predlog Šarla de Gola), verzija iz 1962. godine, u kojoj se ističe da je Evropa zasnovana na zajedničkoj civilizaciji, na duhovnom nasleđu, načelima demokratije i ljudskim pravima. Ova koncepcija evropskog identiteta još pregnantnije je izražena u Deklaraciji o evropskom identitetu, usvojenoj u Kopenhagenu 14. 02. 1973. godine. Pošto su konstatovale da je sazrelo vreme da se pristupi definisanju evropskog identiteta, devet tadašnjih država članica evropskih zajednica su konstatovale da su prevazišle prošla neprijateljstva i da je osnovna evropska nužnost da obezbedi opstanak zajedničke civilizacije ... Deleći iste stavove prema životu, države članice su odlučne da brane principe predstavničke demokratije, vladavinu prava, socijalnu pravdu i poštovanje ljudskih prava kao elemenata evropskog identiteta. Drugim rečima, Evropa je utemeljena na zajedničkoj istoriji i civilizaciji i univerzalnim vrednostima (demokratija, ljudska prava), čime je potvrdila svoju specifičnost kao geografski, istorijski i civilizacijski prostor.

III Koncept evropskog identiteta u Evropskoj uniji u eri posle pada berlinskog zida – od Matrihta do Lisabona

Ovaj relativno jasno određen pojam evropskog identiteta, napušten je posle pada berlinskog zida i ujedinjenja Nemačke oktobra 1990. godine.

U preambuli Ugovora o Evropskoj uniji, zaključenog u Matrihtu 1992. godine, napušten pojam evropskog identiteta izgrađivan još od pedesetih godina 20. veka. Evropu ne povezuju više zajednička istorija i civilizacija već privrženost država članica Evropske Unije „principima

5 Poznati hajdelberški profesor Frank R. Pfeč tvrdi da je de fakto naglasak bio na „katolički“ a ne „hrišćanski“, F. R. Pfetsch, Die Europäische Union, str. 106

slobode, demokratije, poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda i vladavini prava". Napušteno je dotadašnje shvatanje nacije kao istorijskog, duhovnog i kulturnog fenomena i prihvaćeno građansko shvatanje nacije koje se zasniva samo na demokratiji, vladavini prava i ljudskim pravima.

I geografski pojam Evrope postaje sve mutniji. Evropa se izjednačava sa Evropskom unijom a prijemom novih članova u Uniju uvećava se evropski prostor. Stoga, države na Balkanu koje su postale članice Evropske unije su u Evropi a one koje to nisu nalaze se na „zapadnom Balkanu“.

Ovaj novi pristup pojmu evropskog identiteta izražen je ne samo u preambuli već i u članovima 2 i 6 Ugovora o Evropskoj uniji, verzija iz Maastrichta. U članu 2. UEU utvrđuje se kao cilj potvrđivanje identiteta Unije na međunarodnoj ravni, naročito kroz zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, uključujući postepeno utvrđivanje zajedničke odbrambene politike koja može dovesti do zajedničke odbrane. A u stavu 1. člana 6. UEU utvrđuje se da se „Unija zasniva na načelima slobode, demokratije, poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, kao i vladavini prava: Ova načela su zajednička svim državama članicama“. U stavu 3. člana 6. UEU, Unija se obavezuje da poštuje nacionalni identitet svojih država članica. Tekst Ugovora o Evropskoj uniji povezuje evropski identitet sa zajedničkom spoljnom, bezbednosnom i odbrambenom politikom država članica koje, s druge strane, uživaju i nacionalne identitete.

Razvitak evropskog identiteta upravlja se prema procesu evropskih integracija. Stoga, proširenje Evropske unije na istočnu i jugoistočnu Evropu zahtevalo je izmene osnivačkih ugovora Evropske unije. Pokušaj usvajanja Ustavnog ugovora nije uspeo, zbog njegovog neprihvatanja na referendumima u Francuskoj i Holandiji 2005. godine, ali pretežni deo sadržine Ustava za Evropu (kako je nazvan a ne Ustav za Evropsku uniju) pretočen je u Lisabonski ugovor. U Lisabonskom ugovoru izvršeno je izvesno ublažavanje čisto univerzalističkog shvatanja evropskog identiteta.

U preambuli Ugovora o Evropskoj uniji (verzija iz Lisabona), šefovi država ili vlada 27 država članica „nadahnuti kulturnim, religioznim i humanističkim nasleđem Evrope, iz kojeg su razvijene univerzalne vrednosti neprikosnovenih i neotuđivih prava čoveka, slobode, demokratije, jednakosti i vladavine prava, podsećajući se istorijskog značaja zaustavljanja podela evropskog kontinenta i potrebe da se stvore čvrste osnove za građenje budućnosti Evrope, potvrđuju svoju privrženost principima slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i vladavine prava“. Novinu predstavlja, u odnosu na prethodne verzije Ugovora o Evropskoj uniji, pominjanje kulturnog, religijskog i humanističkog nasleđa Evrope, kao i ukazivanje na rešenost odlučnog sprovođenja „zajedničke spoljne i bezbednosne politike uključujući postepeno utvrđivanje zajedničke odbrambene politike koja može dovesti do zajedničke odbrane u skladu sa članom 17. UEU, čime se jača evropski identitet i njegova nezavisnost u cilju unapređivanja mira, bezbednosti i napretka u Evropi i svetu“ (citat iz preambule UEU). Naravno, jačanju tog evropskog identiteta doprinosi ekonomska i monetarna unija, evro i zajedničko građanstvo državljana država članica Unije.

Naglašavanje u Ugovoru o Evropskoj uniji njenog identiteta je sasvim razumljivo. Princip identiteta postao je osnovni konstrukcioni princip modernih društava. Evropa mora biti više od proizvodnog i potrošačkog tržišta, ako hoće da bude prihvaćena i legitimizovana od njenih građana. Evropski identitet, prema zamisli tvoraca Evropske unije, mora nastati kao kolektivni identitet kojim se prevladavaju snage nacionalizma i rasizma, bez upadanja u čisti konzumizam (potrošnju) ili anonimni institucionalizam.

IV Koncept identiteta u filozofskom, psihološkom, kulturnom i istorijsko-političkom značenju

Evropski identitet lagano nastaje u procesu evropskih integracija i ima više dimenzija: filozofsku (filozofski pojam identiteta proističe iz odnosa individuuma i njegovog okruženja. Poseban doprinos određenju tog identiteta dali su Kant, Humbolt, Hegel, Herder, Ruso i Marks) , psihološku (svest o identitetu, osećaj zajedničke pripadnosti, emocionalna povezanost), geografsku (granice, gde počinje drugi?), kulturnu (jezik, religija, materijalna i estetska kultura) ili istorijsku-političku (istorijska svest, nacionalizam, Evropa kao prema drugima razgraničena ideja i realitet).

Identit postavlja pitanje povezanosti pojedinca s kolektivom, prema usklađenosti ličnih svojstava i vrsta pojedinaca u odnosu na druge. Pri tom, postoje razne vrste grupa i nivoa lojalnosti. Identitet počinje od pojedinca i njegove porodice i može biti proširen na različite političke celine, od opštine, preko pokrajine, nacije do Evrope i sveta. U tom smislu govori se o ličnom identitetu, o identitetu na osnovu porekla, o lokalnom ili regionalnom identitetu, nacionalnom identitetu, o evropskom identitetu ili identitetu građanina sveta. Pri ovom uzdizanju identiteta od manjih ka većim celinama, lojalnost može biti različito raspoređena. Za neke pojedince može biti važniji lokalni od nacionalnog identiteta ili obrnuto. Naravno, moguće je da se pojedinac oseća i kao pripadnik određene nacije i kao Evropljanin. Entoni D. Smit tvrdi da evropski identitet ima daleko manji značaj za građane Evropske unije od nacionalnog identiteta i za to navodi sledeća svojstva nacionalnog identiteta: istorijsku teritoriju kao otadžbinu, zajedničke mitove i istorijska sećanja, zajedničku masovnu kulturu, zajednička prava i obaveze za sve građane i zajednički privredi prostor sa slobodom kretanja.⁶

Zavisno od toga kom se svojstvu daje prednost, u evropskoj političko-pravnoj misli razlikuju se kulturna nacija (Herders Kulturnation), državna nacija (Hegels Staatsnation), nacija klase (Marx' Klassennation) i nacija građana (Rousseaus Staatsbürgernation). Tri referentna nivoa leže u osnovi ovih koncepcija nacija: nacionalni (Hegel), intra i transnacionalan (Herder) i internacionalan (Marks).⁷ U jako heterogenim političkim zajednicama i takvim zajednicama u kojima se etničko-

6 Anthony D. Smith, „National Identity and European Union“ in: International Affairs, 1992, vol. 68, no. 1, str. 55-76.

7 F. R. Pfetsch, op. cit i tamo navedena literatura.

kulturna obeležja ne poklapaju sa državnim, postoji zategnutost koja se može prevazići samo koncepcijom građanske države. Stoga, prema mišljenju Pfeča, u Evropskoj uniji sastavljenoj od heterogenih državnih nacija, politički identitet se može ostvariti samo u evropskom građanstvu. Koncepcija građanstva Unije, uobličena u evropskim konstitutivnim ugovorima, samo je prvi korak na tom putu.

U procesu stvaranja evropskog identiteta treba razlikovati istorijski, genetički i socijalno-psihološki identitet. Istorijski identitet ispoljava se naročito kroz odnos prema prošlosti, sećanju i svesti o poreklu. Stoga, nije čudno što poznati nemački filozof Karl Jaspers ističe da je „Evropa biblija i antika“. Istraživanje nastanka određenog identiteta ostvaruje se i prema pojmu genetičkog identiteta. Identitet nastaje kroz (1) unutrašnje homogenizovanje, (2) razgraničenje prema drugom, (3) uključenje periferije u centar (inkluzija) i (4) uravnotežavanje zategnutosti.⁸ Pojam društveno-psihološkog identiteta zasniva se na prisnosti veze pojedinih građana odnosno nacija prema državi ili drugoj vrsti složenih političkih zajednica (Evropskoj uniji). Kulturne i nacionalne razlike u Evropi su velike. Reč je o dijalektici jedinstva i različitosti. Stoga, imajući u vidu Rusoovo učenje o „građanskoj religiji“ bilo bi vredno, ističe se u evropskoj političkoj misli, pokušati premestiti težište istraživanja sa nacije države na ustavnost osnovnog poretka (Ustavni ugovor sa Ustavom za Evropu). U tom pravcu, Jirgen Habermas je razvio koncept „ustavnog patriotizma“, koji bi se mogao definisati kao opšta lojalnost zajedničkom ustavnom poretku, nezavisno od razlika u jeziku, etničkom poreklu ili religiji.⁹

Umesto zaključka

Uprkos svim naporima nije konstituisan jasan evropski identitet. Poznati anglosaksonski pisac Džon MekKormik (John McCormick) navodi za to više razloga. Prvo, malo je država članica Unije koje su kulturno homogene a ne postoji evropski narod. Nacionalne manjine, veliki priliv migranata (Turaka u Nemačku, Alžiraca u Francusku, Indusa i Pakistanaca u Britaniju) čini nemogućom homogenizaciju evropske kulture. Drugo, stanovnici Evropske unije govore više od 40 jezika, koji se brane kao simbol nacionalnog identiteta. Od tih jezika, 24 su službeni jezici na kojima se objavljuju svi službeni akti Unije. Istina, kao radni jezik engleski ima faktičku prednost u odnosu na francuski i nemački. Ali, ta prednost mora nestati izslaskom Velike Britanije iz Evropske unije. Treće, evropske države imaju dugu istoriju međusobnih sukoba, koje nije jednostavno prevazići. Najzad, što je veoma bitno, konfuzija u definisanju Evrope proističe i iz neodređenosti njenih političkih i geografskih granica.¹⁰

8 Richard Münch, *Das Projekt Europa. Zwischen Natonastaat, regionaler Autonomie und Weltgesellschaft*, Frankfurt, 1993, str. 15-42.

9 Jürgen Habermas, *Why Europe needs a Constitution*, *New Left Review* 11/2011; Miodrag Jovanović, „The European Union as a Democratic Polity“ in: *Democracy and Human Rights in the Europea Union*, Tempus, Faculties of the Universities of Belgrade, Novi Sad and Niš in Serbia, 2009, str. 51 i sl.

10 John McCormick, *Understanding the European Union*, Third Edition, Palgrave Macmillan, 2005, str. 36-37.

U svakom slučaju, ne sme se poistovećivati Evropska unija sa Evropom. To su različiti pojmovi u geografskom i političkom smislu. Otud, ne postoji evropski identitet nego evropski identiteti, kako na nivou Evropske unije tako i na nivou Evrope kao kontinenta. Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske ostaće na evropskom kontinentu i kad bude okončan proces njegovog izlaska iz Evropske unije. S druge strane, balkanske države i deo Ruske federacije su deo Evrope nezavisno od toga da li su ili nisu članovi Evropske unije.

U Beogradu, 4. 04. 2017.

Budimir Košutić

Radmila Nakarada

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

SRBIJA I EU: UNUTRAŠNJE I SPOLJNE PRETPOSTAVKE POŠTOVANJA IDENTITETA

Razmatranje problema identiteta u okviru odnosa Srbija-EU može da se svede na nekoliko neplodonosnih paradigmi. Iz perspektive srpske strane odnos se može svesti na prinudnu/iznuđenu evropeizaciju kojom se na dugi rok nevoljno gubi/poništava nacionalni identitet. Ili, se evropeizacija može tretirati kao безусловna poželjnost kojom će se Srbija konačno pripojiti civilizovanom delu sveta, ukoliko se, naravno, u potpunosti odrekne svog „palanačkog“ identiteta, mitskih konstrukcija koje ometaju modernizaciju i zbog kojih Srbija tapka u mestu. S druge strane, iz perspektive EU odnos se može svesti na suzdržano prihvatanje Srbije utemeljeno na uslovljavanju i unutrašnjem nadzoru – jednosmernom inženjeringu, jer je reč o prostoru zaostalosti čiji identitet podrazumeva nasilne zaplete kojima se iznova može destabilizovati civilizovani deo Evrope. Uprkos započetim procesima približavanja, odnos može počivati na dublje pohranjenoj paradigmi o neizbežnom odbacivanju ipak neprihvatljive Drugosti, koja uprkos geografskom pripadanju Evropi, svojim istočnjačkim duhom ipak ostaje izvan nje. Ukoliko se ne ostane unutar kruga koji ispisuje meru uzajamnog odbacivanja i samo-odbacivanja, složenije razmatranje problema identiteta unutar odnosa Srbija-EU nalaže, između ostalog, poniranje kako u aktuelne višeslojne globalne, regionalne, lokalne determinante, tako i u specifičnosti istorijskih iskustava koja su potisnuta u zaborav.

Višeslojni okvir

Za razumevanje kako obrisa, tokova kojim se definiše i redefiniše sadržaj nacionalnog identiteta, neophodno je problematizovati prvo širi, globalni, okvir unutar koga je situiran i odnos EU i Srbije.

Kada je reč o globalizovanom svetu, tj. višesmernim procesima povezivanja, njihova putanja uticaja je protivrečna. Globalizacija svojim učincima, s jedne strane priziva, omogućava pluralizam identiteta, stvara pretpostavke u kojima je, kao što kaže Amarti Sen, identitetska singularnost

nepoželjna i gotovo nemoguća. Ekonomski učinci kojima je stvoreno svetsko bogatstvo bez presedana i izbavljen veliki broj stanovnika iz siromaštva, tehnološko-komunikaciono premrežavanje sveta informacijama, geografska mobilnost i izloženost uticajima udaljenih kultura kojima se svet pretvara u susedstvo, uvećavaju hibridnost nacionalnih identiteta i nadilaze zakovanost u lokalne okvire. Potencijalno pojedinac može da se oseća, recimo Srbinom, Balkancem, Evropljaninom i građaninom sveta. Drugim rečima, sa sve dubljim i obuhvatnijim procesima globalizacije, pravo čoveka da pripada zajednici sve više podrazumeva i njegovo pravo na pripadanje svetu tj. „pravo na mesto u svetu“ (H. Arent).

S druge strane, pored činjenice da se učinci globalizacije nejednako i neravnomerno rasprostiru, priroda globalnog projekta istovremeno proizvodi i negativne ekonomske, socijalne, ekološke i kulturne posledice koje izazivaju otpore, obnavljaju potrebu za rehabilitacijom nacionalne države, ekskluzivnim identitetom, koji navodno obezbeđuje stabilnost u novoj eri. Dominantan ekonomski projekat globalizacije – neoliberalizam, preinačio je karakter radnog mesta, značajnog uporišta ličnog identiteta, proizveo je drastične nejednakosti unutar i između država, socijalno raslojavanje koje je potisnulo osećanje za opšte dobro, umanjilo kapacitete solidarnosti, „aktivne posvećenosti“ (Z. Bauman) i uvećalo strah od Drugosti. Globalno potrošačko društvo koje sistematski poništava svest o ljudskim potrebama i svodi čovek na biće (nepresušnih) materijalnih želja, tj. pritisci ka kulturnoj homogenizaciji, stvaranju globalne kulture, iznedrili su na mnogima tačkama sveta potragu za identitetom u raznim formama retradicionalizacije, kao i eksploziju etničkih i religijskih sukoba. Identitetski zapleti su posebno dramatično izbili na površinu u periodu nakon završetka Hladnog rata i nasilnim raspadom niza država po etničkim šavovima.

Višestruki razlozi leže u podlozi izranjanja identitetskog izazova nakon kraja Hladnog rata, između ostalog, s padom velikih društvenih projekata uvećala se vrednosna konfuzija; istanjilo se osećanje pripadanje zajednici¹ u svetu nerazumljivih previranja - pometnji; fluidnošću struktura, neprekidnim i brzim promenama, nestabilnostima zamaglile su se prepoznatljive institucije - porodica, susedstvo, država (Z. Bauman); osećanje obespravljenosti i egzistencijalne nesigurnosti je naraslo; spoljno nametanje formule razvoja izaziva otpore/pobune protiv globalne homogenizacije koja prebrzo, prejako i pregrubo poništava specifičnosti lokalnog. Širi se osećanje nesigurnosti, neizvesnosti, a mogućnosti, pretpostavke koherentnog identiteta su sve nejasnije, posebno u perifernim, postkonfliktnim društvima kao što je Srbija. Osamostaljena nakon nasilnog raspada Jugoslavija, stigmatizovana, teritorijalno nedefinisana, u procesu tranzicije kojim se demontira socijalna država i ulazi u surovi neoliberalni kapitalizam, prostor identiteta je predmet sukobljenih tumačenja i redefinisanja, razliva se u rasponu od romantizovanja prošlosti do prezira svakog uporišta u tradiciji i zagovaranja njegovog poništenja.

1 P. Mišra ukazuje da savremeni čovek, koji je bačen u neprozirne globalne procese i preplavljen nebrojnim varijablama, ne može više da poveže uzrok sa posledicama (p. 339).

Kada je reč o EU kao relevantnom identitetskom kontekstu i tu se mogu prepoznati specifične protivrečnosti koje sudeluju u oblikovanju odnosa Srbija-EU na identitetskoj ravni. Mešaju se trijumf učinaka i kriza, otvorenost i zatvorenost, svest i zaborav, tolerancija i isključivost.

Evropa, kao što ističe P. Mišra vidi sebe kao pobednika, vrhunski prostor civilizovanosti, koji je na temelju, pre svega, ljudskih prava i demokratije i osmislio konačnu, opšte važeću formulu opstanka/razvoja i mira. Afirmacija nekih od najboljih ljudskih vrednosti svakako da je nesporan učinak „civilizovane“ Evrope, i on nosi potvrđenu meru relevantnosti za sva evropska društva, kao i ona vanevropska koja u njima nalaze odgovore za vlastite razvojne, mirovne, identitetske zaplete. Po rečima, Dejvida Helda, razvoj evropskih integracija se može posmatrati kao uzdizanje zgrade na premisama Kantovog projekta mira. Međutim, po njegovom sudu o evropskom kolektivnom identitetu („Mi Evropljani“ još uvek ne postoji u dovoljnoj meri) se može govoriti samo kao o načinu rešavanja zajedničkih problema, načinu koji nastoji da na zajedničkoj političkoj kulturi, načelima slobode, demokratije, vladavine zakona, mirnog rešavanja sporova/sukoba izgradi „jedinstvo različitosti“ (D. Held).

Ako ima razloga da Evropa (zapadna) pripiše sebi civilizacijski trijumf, ne može se zaboraviti da je trijumfu „evropskog načina rešavanje problema“ prethodio vek klanice na evropskom tlu kojim je zaljuljan svetski mir. Pored toga, evropski put modernizacije bio je veoma bolan i brutalan proces, prepun nasilja i patnji kako na vlastitom tlu tako i u njenim kolonijama. Put do prosperiteta odneo je mnogo žrtava. Najzad, u svojoj samo-percepciji Evropa pripisuje sebi civilizacijski kontinuitet koji isključuje otvoreno i sistematsko uvažavanje svih ne-evropskih uticaja i doprinosa koji su sudelovali u izgradnji njene civilizovanosti. Time se stvaraju pretpostavke za povlačenje veštačkih linija razdvajanja, brisanje iz sećanja kulturnih interakcija i stvaranje odnosa neprijateljstva prema Drugosti koja se smešta iza linije civilizovanosti. Pored autora koji podsećaju na 800 godina prisustva islamske civilizacije na Iberijskom ostrvu, M. Bernal, navodi postojanje velikog otpora prema prihvatanju da je klasična Grčka, koja se uzima kao sama suština evropskog civilizacijskog koda, plod uticaja i severne Afrike i Persije. Pri tome, se takođe zaboravlja da se linija civilizovanosti i necivilizovanosti iscrtavala u skladu sa percepcijom sveta, i da su te podele bile drugačije u kineskoj i arapskoj vizuri recimo od evropske. Pored toga, ta linija se na samom Evropskom kontinentu takođe menjala tokom istorije. Nekad se jug Evrope smatrao centrom civilizovanosti a sever necivilizovanosti, da bi se slika promenila i sever postao simbol civilizovanosti a istok njegova suprotnost. (Na tom tragu recimo istrajava i današnja predstava da je Rusije sve ono što Evropa nije).

U aktuelnom trenutku, pitanje identiteta se pojavljuje na tragu višedimenzionalne krize EU, tj. na tragu unutrašnjeg nezadovoljstva prema institucionalnim aranžmanima koje se najdramatičnije iskazala Bregizitom, socijalnih posledica globalne finansijske krize koje su uvećale distance i doprinele poništavanju projekta multikulturalnosti, a zajedno sa migrantskom krizom i globalnim terorizmom (P. Ungar) obnovile potrebu za jakim nacionalnim državama, osnažile nacionalizam i težnje jačanja unutrašnjih granica ne samo administrativnim zidovima već i žičanim, elektrificiranim

ogradama. Rasistički obojeni glasovi dopiru iz više evropskih prostora. Civilizacijski sadržaj „evropeizacije“, koherentnost projekta mira, slobode i razvoja je umanjen i spoljnopolitičkim nedoslednostima, učešćem članicama EU u intervencijama koje su doprinele požaru u državama severne Afrike/Bliskog istoka, kao i pristankom na novu rundu militarizacije vlastitog kontinenta.

Rje relevantno pomenuti i način na koji se Balkan, kome Srbija pripada, percipira od strane Evrope. Opažanja da Evropa pripada svim svojim stanovnicima ali ne u jednakoj meri i da se balkanski mozaik ne može svesti na jednu posebnu odrednicu (parafrizirajući P. Matvejevića) može se uzeti kao okvir unutar kojeg se može posmatrati identitetska problematika na relaciji Srbije i EU. Nejednakost pripadanja se očitava i u mnogo puta evidentiranim tvrdokornim predrasudama o Balkanu, njegovo smeštanje u neku formu Drugosti (istočnjačku), ne-evropski deo Evrope,² u necivilizovanu, zaostalu, periferiju sklonoj razornim sukobima i nasilju. Istrajnost tih predrasuda dobila je svoju potvrdu i u odnosu EZ/EU prema raspadu Jugoslavije. Sukob je mahom tretiran kao da je izraz neke specifične, divlje prirode stanovništva ovog podneblja, kao da ne pripada korpusu evropskog iskustva,³ njegovim tipičnim napetostima, nasilnim sudarima između pripadnika različitih religija, etničkih i jezičkih grupacija. Odnos relativizacije prema suverenitetu jugoslovenske države je podsećao na odnos prema vanevropskim kolonijama gde se upadljivo različito tretiralo načelo suverenosti u odnosu na evropske države, a u tom smeru je išlo i direktno angažovanje EZ/EU u rešavanju sukoba nedoslednim poštovanjem normi međunarodnog prava.⁴ Ambivalentnosti u pogledu Balkana, tj. evropskog prostora koji se istovremeno uključuje i isključuje, kome se približava i koji se drži na distanci, koji je istovremeno unutra i spolja, govori o sudaru Evrope same sa sobom.

Evropska ambivalentnost je konstitutivna i za balkanske raskole, otežava unutrašnju koheziju kao i razumevanje pretpostavki koherentnog identitetskog okvira. Raspon podela naleže na manje ili više izričite pozive na „bekstvo od Balkana“, ili na retradicionalizaciju kao odbranu od spoljnih nasrtaja na nacionalni identitet. Oba pola ne izlaze na kraj sa balkanskom realnošću i hibridnim identitetom (Katarina Luketić), pri čemu se prvi nekritički odnosi prema manama zapadne civilizacije a s prezirom prema usudu lokalnog, a drugi počiva na nekritičnom romantizovanju vlastitog lika i neprimerenu homogenizaciju sopstvenog prostora.

Najzad, ako se konkretnije osvrnemo na sam balkanski identitetski okvir, vidimo da je on obeležen, između ostalog, iskustvom koje govori da se uprkos svim promenama – nastanka i nestanka država, preinačenju granica, smenama režima i ideologija - (polu)periferni status ovog regiona

2 Prema B. Jereniku, jedan nemački autor je najbolje opisao mesto koje Balkan zauzima u topografiji zapadnjačke simbolike. On je opisao Balkan kao baštensku šupu koja stoji pored otmene zapadnoevropske vile i udumljuje mnoge ljude koji ne mogu međusobno da se slože nego se bez prestanka međusobno gložu (s.22).

3 Prema E. Balibaru, jugoslovenska situacija nije atipična, naprotiv ona predstavlja lokalnu projekciju onih formi konfrontacija i sukoba koji su karakteristični za celu Evropu (p.5).

4 Razmatrajući evoluciju standarda na osnovu kojih su Evropljani pravili razlike između civilizovanih i necivilizovanih naroda, Gong G. W. konstatuje da je ta distinkcija podrazumevala da necivilizovani prostori sveta ne uživaju zaštitu međunarodnog prava, tj. da se na njih norme međunarodnog prava ne primenjuju (p. 10).

uporno obnavlja. To između ostalog govori, da je Balkan još uvek prostor neuspešne sinteze (P. Matvejević) evropskog i ne-evropskog, istočnog i zapadnog, vlastitih posebnosti i pripadanja široj evropskoj zajednici. Obitavanje na razvojnoj margini, nedovršenost modernizacije, izostanak sinteze koje bi omogućila identitetsku koherenciju, su plod dubokih strukturnih matrica koje do sada nisu razmršene na neporeciv način. Okrutni istorijski obrti, visok stepen izloženosti nasilju/diskontinuitetu, drastične transformacije identiteta (M. Todorova), animoziteti među bliskim narodima podstaknuti i interiorizacijom predrasuda spoljnih aktera prema Balkanu, proizvodi sudar dvosmernih identitetskih težnji. S jedne strane, „Balkan je trauma“ (K. Luketić), okvir od koga se beži u potrazi za uporištem u civilizacijskom središtu – zapadnoj Evropi, ali i prostor neuspešnog pokušaja ostvarenja projekta „Balkan Balkancima“, projekta autonomije, nezavisnosti, uvažavanja sopstvene specifičnosti koja bi u perspektivi mogla da stvori obrise kolektivnog identiteta. Moglo bi se reći, imajući u vidu različite vidove nelagode nedovršenosti (od modernizacijske do identitetske), duh neautentičnosti opstojava jer se redukuje vlastito iskustvo kao i okviri pripadanja. Umesto sinteze i promišljenih izbora dominira oponašanje, prilagođavanje, uslovljavanje, ili rastakanje posredstvom (re) konstruisane prošlosti.

Unutrašnje pretpostavke (samo)poštovanja

Samopoštovanje je pretpostavka uzajamnog poštovanja a ono pretpostavlja novo čitanje istorijskog iskustva, rigoroznu dijagnozu savremenih „realno postojećih okolnosti“, kao i unutrašnji konsenzus kakvo društvo želimo da budemo. Ovom prilikom zadržaćemo se samo na prvoj dimenziji. Ona podrazumeva izvođenje do krajnjih konsekvenci implikacije dugotrajnog perifernog statusa Srbije na osnovu novog čitanja prirode i posledica radikalnih istorijskih diskontinuiteta, kao i prepoznavanja struktura, odnosa, aktera posredstvom kojih se obnavljaju matrice periferizacije u savremenom identitetskom kodu. Novo čitanje, bi između ostalog, moralo postaviti pitanje da li prošlost Srbije (i drugih delova bivše Jugoslavije) obuhvata i iskustvo jednog specifičnog tipa kolonijalizma na evropskom tlu. Ukoliko bi odgovor bio potvrđan on bi osvetlio pretpostavke razvoja koje bi podrazumevale sistematsku, razučenu strategiju dekolonijalizacije/deperiferizacije. Sa porastom samorazumevanja iskustvo nasilja bi se smestilo u širi kontekst, definitivno bi se poništila uverljivost onih argumenta koje nasilje pripisuju nekom posebnom balkanskom genetskom kodu. Devarvarizacijom bi se olakšalo i prihvatanje vlastite raznovrsnosti i različitost, svih delova identitetskog mozaika koji su nastali sticajem istorijskih okolnosti, dakle, i izborom i (surovom) prinudom. Suspendovanje (samo)varvarizacije hibridnosti identiteta bi upućivalo na prihvatanje „kohabitacije uticaja“ (Appiah, p.11) kao normalne pojave, pojave koja odlikuje Evropu kao celinu. Na novo čitanje prirode istorijskog iskustva se nadovezuje i beskompromisna dijagnoza savremenih unutrašnjih izazova, lokalnih potencijala i granica, kao i glavnih spoljašnjih procesa i kriza. Beskompromisna dijagnoza bi mogla da bude čvrst temelj širokom unutrašnjem konsenzusu o tome kakvo društvo želimo da budemo. Identitetska vizija bi morala da bude dovoljno prostrana za individualne, grupne razlike ali za konstituisanje izvesnosti zajednice i solidarnosti.

Sledeći splet pretpostavki se odnosi na domašaj projekta EU. U meri u kojoj bi se s promenom stajne tačke uvećala samospoznaja i samopoštovanje, postalo bi radikalno jasno da EU ne može da ponudi univerzalnu formulu razvoja („one size fits all“) imajući u vidu različitost iskustva, kao i činjenicu da „ne postoji samo jedan način da se postignu isti ciljevi i potrebe“ (Peter Unger). Ukoliko bi to bilo unutrašnje polazište, put Srbije ka EU bi bio mnogo manje oponašanje a mnogo više traganje za celishodnim odgovorom na vlastite razvojne/tranzicijske zaplete.⁵ To svakako uključuje uvažavanje svakog evropskog načela, standarda, iskustva koji mogu biti relevantni za stvaranje „gostoljubive zajednice“, „inkluzivnog identiteta“, ali se ne svodi na to. Ukoliko postoji svest da specifičnosti moraju da progovore, da budu uvažene i kada se želi učestvovati u projektu evropskih integracija, opasnost da Srbija eventualno jednog dana i pristigne u EU, ali kao „prazna istost“ se može umanjiti.

Spoljne pretpostavke poštovanja

Prva pretpostavka odnosi se na jasno uvažavanje da je Evropa prostor u kome je prožimanje različitih kulturnih uticaja njena konstitutivna odlike koja se otvorenih očiju mora sagledavati kako bi se „obnovilo sećanje na srodstvo“. Sećanje na izvorišta uticaja i veći stepen njihovog uvažavanja, prihvatanja vlastite istorije je odgovornost i putokaz. U tom smislu Balkan nije nepoćudna Drugost koja se mora obuzdati, civilizovati, već zaboravljena Evropa. S druge strane, imajući u vidu realne učinke koje Evropa EU predstavlja, sećanje nužno obuhvata i već pomenutu cenu njihovog ostvarivanja.

U ključne spoljne pretpostavke spada razumevanje da se Evropa sastoji od „više Evropa“ i mnoštvo prošlosti. Saglasno tome, nastojanje da se postigne jedinstvo različitosti nalaže da se nijedna Evropa, ne može izjednačavati sa inferiornom kulturom (razlike u nivou ekonomskog razvoja nisu izraz kulturne i moralne nazadnosti) tretirati kao greška, zalutalost ili *tabula rasa*. Umesto socijalnog inženjeringa s ciljem duboke identitetske promene, integrativni procesi moraju počivati mnogo više na sagovorništvu, „finom štimovanju“ nego na uslovljavanju, pritiscima, intervencijama. Ukoliko je cilj uistinu doprineti razvoju Srbije, pravo na uvećavanje sposobnosti pažljivog filtriranja onog što se prisvaja/usvaja pripada dijalogu sagovornika koje se međusobno poštuju. Dakle, i članice EU i Srbija moraju da se nagode sa činjenicom da „jesmo različiti ali nismo podvojeni“ uprkos zaboravu prožimanja, predrasudama, još uvek postojećim limesima i različitim nivoima razvoja.

Najzad, imajući vidu tegobni proces tranzicije koji se odvija u Srbiji, identitetske posledice oštrih socijalnih zapleta i sve brojnijih gubitnika, promišljanje EU kuda dalje nalaže preispitivanje

⁵ To pogotovu važi kada je tranzicija zadobila brutalnu formu korumpirane privatizacije, destruktivne raspodaje resursa razvoja, uvećanja nejednakosti i ponižavajućeg siromaštva, tj. kada je proizvela „egzistencijalnu paniku“ (P. Mišra) kod velikog dela populacije.

neoliberalnog koncepta razvoja („tehnokratskog evrotačerizma“, po Ungaru) i pronalaženje načina obnove vrednost opšteg dobra i solidarnosti. Time bi se otvorile mogućnosti jačanje socijalne kohezije, političke deradikalizacije, uvažavanja „istosti drugosti“. Paralelno sa redefinisanjem svog socijalnog projekta, na dnevnom redu je i redefinisanje EU kao mirovnog projekta, što bi, između ostalog, omogućilo i prevladavanje potencijalnih identitetskih razapetosti Srbije, pored obnove globalne privlačnosti EU kao civilne super sile.

Zaključak

Problem identiteta u okviru odnosa EU i Srbije podrazumeva rasplitanje složenog, višeslojnog konteksta, kao i dvosmerno preispitivanje vlastitih identitetskih pretpostavki. Ono podrazumeva sudelovanje u dijalogu koji omogućava razumevanje istorijskih nanosa i savremenih fluidnosti, uvažavanje heterogenog, pluralističkog nasleđa i okupljanje oko korpusa zajedničkih vrednosti, stvaranje prostora za individualne izbore i konstituisanje zajednice. Unutrašnje i spoljne pretpostavke poštovanja identiteta pokazuju da odnos EU–Srbija ne može da bude jednosmeran – odnos civilizatora i njegovog objekta. To između ostalog, podrazumeva otklon od singularnog identiteta ali i prisvajanja koja se temelje na pažljivom filtriranju i usklađivanju sa vlastitim nacionalnim ciljevima i „realno postojećim okolnostima“. Dakle, izazovi i krize svakoj od strana isporučuju agendu ukoliko je cilj razvoj i mir celovite Evrope.

Bibliografija

Anghie Antony, Binding the peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth Century International Law, Harvard International Law Journal, vol. 40. No 1. (1999) pp. 1-71.

Appiah, Kwame Anthony, „There is no such thing as western civilization“, www.theguardian.com/world/2016/nov/09/

Bernal, Martin (1987). *Black Athena: Afroasiatic Roots of Classical Civilization (The Fabrication of Ancient Greece, 1785-1985, vol 1)* Rutgers University Press.

Chakrabarty, Dipesh (2000). *Provincializing Europe*, Princeton, University Press.

Freyburg, Tina, Richter Solveig, National Identity Matters: The limited Impact of EU Political Conditionality in the Western Balkans, NCCR, Democracy 21, Working Paper No. 19, June 2008, Swiss National Science Foundation.

Gong, Gerrit, W. (1984).. *The Standard of “Civilization” in International Society*, Oxford, Clarendon Press.

Held, David, Touching the fuzzy core, en.theeuropean.eu/david-held/7981-european-identity-a-way-of-solving-problems, 07.02.201.

Hobsbawn, E., Terence Ranger (2003), *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press.

Jezernik, Božidar (2007). *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa Zapada*, Beograd, Biblioteka XX vek.

Luketić, Katarina (2013). *Balkan: od geografije do fantazije*, Zagreb, Algoritam.

Matvejević, Predrag (2017). *Mediterranski brevijar*, VBZ

Mishra, Pankaj (2017). *Age of Anger*, Allen Lane.

Nojman, Iver (2011). *Upotrebe Drugog*, Beograd, Službeni glasnik.

Ruthner, Clemens, Habsburg's Little Orient. A Post/Colonial Reading of Austrian and German Cultural Narratives on Bosnia –Herzegovina, 1878-1918, <http://www.balkans>

Said, Edward, W. (1994). *Culture and Imperialism*, London, Vintage.

Todorova, Maria (2004). *Balkan Identities: Nation and Memory*, Hurst & Company.

Sen, Amartya (2006). *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*, Allen Lane.

Ungar, Peter, *The Crisis of Eastern Europe*, www.spiked-online.com/newsite/article/21 December 2016.

Wolff, Larry (1994). *Inventing Eastern Europe*, Stanford University Press.

Slobodan Samardžić

DA LI SE DANAS MOŽE GOVORITI O „EVROPSKOM IDENTITETU“?

Uvod

Tema o „evropskom identitetu“ skinuta je s dnevnog reda u mestu svog nastanka, a to je Evropska unija, pre nekih desetak godina. Ona je, međutim, još aktuelna u spoljnoj priferiji Evropske unije, u zemljama kandidatima za članstvo i zemljama istočne Evrope koje se nalaze u režimu susedske politike Unije. Izgleda tih zemalja za punopravno članstvo, ili bar za najuže partnerske odnose sa EU, briselski činioци vezuju za neke fundamentalne vrednosti, koje navodno izražavaju njen identitet, ili bar njenu prepoznatljivost u svetu. Reč je, pre svega o vrednostima ljudskih prava, demokratije i vladavine prava, koje treba duboko ukotviti u zemlje spoljne periferije na način unutrašnje identifikacije njihovih građana sa tim vrednostima. Taj proces i njegov uspešan završetak značili bi da je na delu kolektivna interiorizacija principa, vrednosti i normi javnog života karakterističnih za Evropsku uniju.

Ukratko, reč je o procesu kroz koji su prolazile sve države članice nekadašnje Evropske zajednice/unije, koji posle više decenija nije ishodio željenim plodom – evropskim identitetom građana Unije, već je, kao što smo rekli, zastao pre nekih desetak godina. Zašto se taj proces, uprkos tome, sada širi na zemlje spoljne priferije EU, drugo je pitanje. Teško je pretpostaviti da je njegova svrha u tome da se u pomenutim zemljama postigne ono što nije uspelo u samoj Uniji. Reč je zapravo o promeni forme uticaja EU na evropske države nečlanice u odnosu na vreme dobrovoljnog pristupanja nekadašnjih država nečlanica. Zaključno sa pristupanjem 1995. pristupanje je imalo integrativni smisao; faza između 2004. i 2007. godine karakterisala se kako integrativnim tako i bezbednosnim smislom pristupanja. Sa tom fazom širenje EU je stalo, premda ne i politika pristupanja. Ona je zadržana isključivo iz bezbednosnih razloga EU i geopolitičkih razloga zapadnog odbrambenog savezništva. Ali, među tim zemljama u kojima se danas praktikuje, politika pristupanja ima svrhu u pukom održanju perspektive članstva kako bi se očuvao uticaj EU u njima. Samim tim, prethodni spontani proces identifikacije građana sa EU, koji se nije završio uspešno, sada postaje usmerena

politika identifikacije koja u jednom tipičnom ideološkom procesu treba da ubedi građane država kandidata i susednih država u izgledu članstva.

Šta je, zapravo, kolektivni identitet?

Ovde govorimo o kolektivnom identitetu, koji predstavlja nešto drugo od individualnog identiteta, i samim tim nije prost zbir individualnih identiteta. Reč je o trajnoj vezi koja postoji među pojedincima posredstvom njihovog pripadanja nekoj zajednici. To može biti zajednica lokalnog tipa, šira teritorijalna zajednica nastala usled različitih istorijskih razloga (region), zajednica profesionalnih delatnika u bilo kojoj oblasti (zajednica poziva), zajednica ljudi istog društvenog položaja (klase, slojevi) ili nacija – zajednica ljudi koje vezuje složeni kulturni obrazac (jezik, vera, običajnost, istorijska prošlost – sve zajedno ili bar jedna od ovih karakteristika). Nacija se od svih ostalih zajednica razlikuje po tome što se pretvara u državu onda kada stekne pravnu i administrativnu formu. Dok sve ostale vrste zajednica stiču svoju pravnu i administrativnu formu u državi, nacija postaje sama država kada sebi pribavi odgovarajući politički (pravno-administrativni) oblik.

Kolektivni identitet predstavlja prepoznavanje sebe kao bića zajednice. Među svim ostalim modernim vrstama zajednice koje smo pomenuli, nacija se izdvaja najjačim kolektivnim identitetom. Reč je, naime, o najjačem subjektivnom osećaju individue o pripadnosti zajednici. Ako za osećaj pripadništva uzmemo dva kriterijuma – samorazumevanje sopstvenih obeležja i razlikovanje prema drugom – onda je ovaj osećaj najrazvijeniji i najtrajniji kod pripadnika nacije. U toj vrsti zajednice identitet je uvek diferencitet – samorazumevanje sebe i različitost prema drugom. Zato je naciju nemoguće odrediti preko univerzalnih kategorija (ili onih koje pretenduju na univerzalnost) kao što su: ljudska prava, demokratija i vladavina prava. Nacija nije samo konkretna zajednica - zajednica ljudi sa konkretnim obeležjima, nego i partikularna zajednica – zajednica ljudi sa posebnim obeležjima, različitim od drugih nacija.

Nacija je kategorija modernog doba, isto kao što su ljudska prava, demokratija i vladavina prava skupna kategorija modernog doba. U dugom periodu moderne ove dve kategorije, od kojih je jedna partikularna a druga univerzalna, koegzistirale su s manjim ili većim tenzijama, u okvirima nacije-države. Država, koja je nastala iz nacije kao partikularnog kolektiviteta, predstavljala je okvir, ali i mesto (*topos*), razvoja građanstva kao nosioca ideje ljudskih prava, demokratije i vladavne prava. U vreme političke dominacije nacionalne države, kako na unutrašnjem tako i na spoljnom (međudržavnom) planu, građanstvo kao subjektivni nosilac univerzalnih normi, bilo je nacionalno građanstvo – grupa pojedinaca koji su posedovali nacionalni identitet. Tu epohalnu situaciju najbolje su izražavali moderni ustavi kao najuspešniji garanti osnovnih prava, demokratije i vladavine prava u okvirima sopstvene države. Oni su po pravilu, u preambuli ili u delu o osnovnim načelima, isticali naciju kao konkretno-istorijskog titulara države. Taj princip zadržan je i danas.

Ali, današnje vreme ima drugačije karakteristike. Najznačajnija je ta da proces globalizacije ugrožava primat države-nacije kako u spoljnim (međunarodnim) tako i u unutardržavnim odnosima. Najsporniji aspekt ovog planetarnog procesa jeste gubitak kolektivnog identiteta. On nestaje u upravnoj srameri sa jačanjem globalizacije. Takav trend može se pratiti kako u procesima koji se odvijaju u novonastalim okvirima globalnog upravljanja, kao što je, recimo, Svetska trgovinska organizacija, tako i u sve učestalijim primerima kršenja međunarodnog prava, kao što su agresije Severnoatlantskog saveza na suverene države. Ako je za ovaj širok raspon globalističkih procesa karakterističan gubitak kolektivnog identiteta, taj gubitak još više obeležava pretenzija da se ovi procesi prikažu kao posledica primene univerzalnih normi ljudskih prava, demokratije i vladavine prava na svetskom planu. Njihova univerzalnost i opšte važenje sada su podložni jednom novom ideološkom diskursu da je reč o skupu „vrednosti“ koje se imaju primenjivati neposredno, ako je potrebno i uz primenu nasilja, u svim državama sveta, a posebno u onim u kojima te „vrednosti“ manjkaju, ili se ne priznaju.

„Evropski identitet“ u ključu Evropske unije

Proces evropske integracije može se pratiti i kao pokušaj da se globalizacija u jednoj svetskoj regiji odvija na uređen način i, prema tome, drži pod maksimalno mogućom demokratskom kontrolom. Budući da se ovaj proces decenijama uspešno odvijao, imajući u vidu saglasno kretanje njegovog produbljivanja i proširivanja, nije čudno da je u okvirima jedne epohalno nove zajednice sa nadnacionalnim obeležjima na dnevni red došlo i pitanje evropskog identiteta. To pitanje bilo je predmet aktivne akademske i praktično-političke rasprave od Ugovora iz Mاستrihta (1993) do neuspeha projekta „evropskog ustava“ (2005).

Prema istraživanjima evrobarometra 1991. godina je predstavljala istorijski vrhunac prihvatljivosti Evropske zajednice (EZ) od strane građana njenih država članica. Te godine pozitivan stav prema Zajednici izražavalo je prosečno 63% punoletnih stanovnika država članica. Reč je, da istaknemo, o prihvatljivosti tadašnje EZ, a ne o osećanju pripadnosti njoj. Građani su se pozitivno izjašnjavali o korisnosti Zajednice za njih lično i za njihove države, a ne o nekoj dubljoj vrsti privrženosti po ugledu na privrženost sopstvenoj državi-naciji. Reč je, kako je u nauci to objašnjeno, o prihvatanju u smislu permisivnog konsenzusa, što se može smatrati nekom vrstom plitke legitimnosti koju je Zajednica, i kasnije Unija, zavređivala u percepciji građana država članica. Ali, i ta vrsta prihvatanja bila je dovoljna da se počne razmišljati i argumentovati o realnoj perspektivi „evropskog identiteta“, bar kao dopunskog postojećem nacionalnom identitetu.

Sam Mاستriht dodao je pogonsko gorivo ovoj rastućoj tendenciji integracije koja je imala odgovarajući ekvivalent u relativno visokom stepenu njene prihvatljivosti kod građana. Novi ugovor je uveo pravo građanstva Unije – grupu autentičnih prava kojima državljani država članica raspolazu direktno kao građani Unije. Ovaj demokratski potencijal EU kao nadnacionalne celine pojačan je pravima Evropskog parlamenta u zakonodavnom procesu i u kontroli dela izvršne

vlast Unije (Komisije). Potom, bile su trasirane čitave nove oblasti integracije. Pre svega, reč je o monetarnoj uniji i jedinstvenoj valuti, čijim bi se uspostavljanjem dovršio projekat jedinstvenog tržišta. Tu pripadaju i dve nove oblasti integracije sa, doduše, ograničenim mehanizmima međuvladinog upravljanja – zajednička spoljna i bezbednosna politika i saradnja u oblasti policijskih i pravosudnih poslova. I, najzad, odlučeno je da se Unija ambiciozno proširi prema istoku Evrope prijemom niza država prethodnog komunističkog režima.

Sve ovo predstavljalo je veliki panevropski projekat u ključu EU, koji je svojim obuhvatom u dubinu i širinu trebalo da svakom građaninu EU pruži pouzdanje u pogledu mira, blagostanja i bezbednosti, a sebi pribavi onaj stepen legitimnosti koji je u klasično moderno doba pripadao samo državi.

Najzad, pitanje „evropskog identiteta“ eksplicitno je otvoreno na konvenciji o „ustavu Evrope“ tokom 2002. i 2003. godine. Ako se već prišlo izradi formalnog ustava, pitanje kolektivnog identiteta njegovih krajnjih korisnika, a to su građani EU, nije se moglo izbeći. Do tada, postojao je neki ustavni fluid u vidu implicitnog ustava ili nepisane „ustavne povelje“, kako je to već decenijama smatrao Sud pravde EZ/EU, i ustavno nejasnog spoja „naroda Evrope“ koji sa promenama osnivačkih ugovora stalno prelaze u „novu etapu sve bližeg saveza“, kako to ponavljaju prvi članovi tih ugovora. Konvencija je smatrala da novi ugovor, ovoga puta „ugovor o ustavu Evrope“, mora da pruži odlučujući doprinos samoidentifikaciji Evropljana koji već decenijama žive pod istim krovom unutrašnje integracije.

Svi znamo da je ovaj pokušaj doživeo slom, ali nam njegova rekonstrukcija može pomoći da bolje razumemo širi proces globalizacije koji, kao što smo prethodno naveli, tendencijski poništava iskustvenu ideju kolektivnog identiteta u njegovoj istorijski najjačoj tački – nacionalnom identitetu. Rekli smo da se ovaj proces poništenja realizuje u novom ideološkom diskursu „vrednosti“, koje ne samo da apstraktno važe kao univerzalne, već se i direktno, i to primenom različitih vrsta prinude, nameću celom svetu. U tom kontekstu vredi ispitati kako je konvencija za „ustav Evrope“ postavila pitanje evropskog identiteta i šta je od toga ostalo u danas važećem Ugovoru iz Lisabona.

Već smo naveli da je identitet istovremeno i diferencitet, i da kao takav on uvek predstavlja određeni partikularitet. Deo evropske ustavne konvencije dobro je shvatio ovo nepisano pravilo identiteta u naporu da „Evropu“ obeleži nekom konkretnom, njoj svojstvenom odredbom. Izbor je pao na „hrišćansku tradiciju Evrope“ kao simboličku oznaku njenog porekla koje obitava i u današnjem kulturnom obrascu dobrog dela „Evropljana“. Osim toga i u neverskoj, ateističkoj Evropi, postoji saznanje o ranohrišćanskom učenju o „dostojanstvu čovekovom“ kao izvoru modernog personalizma i doktrine o prirodnim pravima. Na ove posebne istorijske karakteristike Evropljana, podržane u jednom delu konvencije, nadovezala se gotovo konsensualno prihvaćena ideja da tekst ustava izričito navede simbole koji su spontano nastali tokom decenijskog procesa integracije kao što su: zastava sa dvanaest zvezdica – bogorodičnim oreolom, himna – deo jednog stava iz Betovenove Pete simfonije, i slogan – „ujedinjeni u različitosti“. Zbog nemogućnosti dogovora

u vezi evropske hrišćanske tradicije, učenjen je pokušaj saglasnosti oko ravnopravnog tretmana hrišćanske i prosvetiteljske tradicije Evrope, ali ni taj pokušaj nije uspeo. Štaviše, u predlogu Ugovora za ustav Evrope, potpisanom na samitu EZ u Solunu juna 2003, ispao je i stav o posebnim simbolima EU, upisan u nacrtu ovog dokumenta koji je konvencija predala na dalji postupak.

Dalji tok događaja je opštepoznat. Čitav ovaj veliki i ambiciozni poduhvat propao je na referendumima u Francuskoj i Holandiji u proleće 2005. godine, iako građani ove dve zemlje osnivača Evropskih zajednica nisu morali da brinu da će im predlagači ustava nametnuti dodatni identitet.

I, najzad, šta je bilo finale celog ovog procesa? U preambuli važećeg Ugovora o Evropskoj uniji (2009), st. 2, stoji da su visoke strane potpisnice odlučile da ustanove Evropsku uniju, između ostalog, „nalazeći podstrek u kulturnom, verskom i humanističkom nasleđu Evrope, iz kojeg su nastale univerzalne vrednosti nepovredivih i neotuđivih ljudskih prava, slobode, demokratije, jednakosti i vladavine prava,“ U čl. 2 Ugovora (Zajedničke odredbe) ove „univerzalne vrednosti“ ponavljaju se istim redosledom.

Dakle, oznake evropskog identiteta redukuju se na neodređeno „kulturno, versko i humanističko nasleđe Evrope“, da bi se u nastavku proširile na navedene „univerzalne vrednosti“. Ukratko, Evropska unija, i Evropa u njenom panevropskom ključu, nema svoj identitet a pretenduje da upravlja, i to stvarno i čini, najvećim delom svakodnevnog života svojih građana. Time ona slepo upada u bezidentitetski svet globalizacije nastojeći da predstavlja, ne prepoznatljivu celinu za sebe, već deo upravljačkog mehanizma sveta preko neautorizovanog, i zato autoritarnog, zastupanja „univerzalnih vrednosti“.

Ideološki diskurs i vrednosni identitet

Široko rasprostranjeno mišljenje je da je Evropska unija zapala u svoju najdublju krizu posle svetske finansijske krize 2008. godine i pod udarima te krize. To mišljenje je samo delimično tačno, u onom delu koji se tiče sistemske integracije Unije. Sistem upravljanja u EU je sa unutrašnjom krizom monetarne unije zaista doživeo udarac od kojeg se do danas nije oporavio, niti su na vidiku jasni mehanizmi njegovog efikasnog i trajnog izlečenja. Od kada je uveden u dejstvo, od 2011. godine nadalje, antikrizni mehanizam Unije nije uspeo da savlada krizu, ali je negativno delovao na celokupni sistem upravljanja u EU a ne samo na jezgro krize – evro zonu i javne finansije velikog broja država članica.

Ali, neuspehom ustavnog projekta i pre ove krize bila je otvorena duboka raselina evropskog integracionog projekta. Otvorivši pitanje identiteta Unije ustavna konvencija je otvorila pitanje društvene, a ne samo sistemske, integracije. Ona je praktično postavila pitanje – ko smo mi Evropljani? – i bez rešenja ga zatvorila. Potonji akteri, međuvladine konferencije – jedna koja je zaključila tekst predloga Ugovora o ustavu Evrope (2004) i druga koja je formulisala tekst predloga

reformisanog Ugovora o Evropskoj uniji (2007) - došle su do surogatskog rešenja ovog problema, praktično izbegavši pitanje: ko smo mi Evropljani? Ako bi se sudilo po citiranim odredbama važećeg Ugovora, Evropljani zapravo ni ne postoje. Postoje samo ljudi sa svojim nacionalnim identitetima, koji su privrženi vrednostima ljudskih prava, demokratije i vladavine prava.

Velika kriza od 2008. godine, nadalje, razotkrila je ovu skrivenu i nevidljivu raselinu u dubokoj strukturi EU. Kada se videlo da je kriza bila opšta (kriza evro zone), ali da je po posledicama bila parcijalna - zahvatila samo neke, iako brojne, države članice (kriza javnih finansija), bilo je jasno da za njeno rešavanje nedostaje najvažniji unutrašnji resurs – društvena solidarnost koja potiče iz osećanja pripadanja. Drugim rečima, nedostaje evropski identitet. Štaviše, postalo je jasno da žrtve krize nisu samo ljudi u državama jače pogođenim krizom, nego i dobar deo njihovih ljudskih prava, demokratija i vladavina prava u tim državama. Najzad, i ovi retrogradni procesi u dobrom delu zemalja EU, u onima gde se primenjuju antikrizne mere, posledica su primene tih mera koje, sa svoje strane, svojim autoritarnim svojstvima negativno utiču pre svega na demokratiju i vladavinu prava na nivou Unije kao celine.

U takvim okolnostima, i načelno dubiozni vrednosni identitet Unije pretvara se u puki ideološki diskurs, naročito kada se na njemu insistira u svakodnevnom životu. A činjenica je da antikrizni delatnici u EU, u svojim nastupima ubeđivanja vlada pogođenih država da prihvataju reformske pakete „trojke“, uporno insistiraju na očuvanju poznatih evropskih vrednosti. U tom kontekstu ljudska prava, demokratija i vladavina prava deluju kao prazne ideološke floskule koje služe samo kao instrument ubeđivanja. Taj novi stil političkog aktivizma sistemom spojnih sudova prenosi se i na spoljnu periferiju EU, zemlje kandidate i zemlje susedskog partnerstva, u sprovođenju prilično neprozirnih uslova za njihovo približavanje ili pristupanje Uniji. Posebno teže osvarljivi uslovi, oni koji spadaju u sferu visoke politike, prekrivaju se magičnim pozivom na evropske vrednosti, koje su po sebi neupitne za svaki normalan politički sistem. Ali, te vrednosti nisu praktično delatne ni po sebi ni za te zemlje, budući da one u realnoj političkoj sferi predstavljaju samo politička sredstva u rukama dominantnih delatnika.

U zaključku, ako se više ne može govoriti o evropskom identitetu u ključu Evropske unije, ne može se govoriti ni o evropskim vrednostima u strogo vrednosnom smislu. Njihova političko-instrumentalna upotreba aktivno udaljava Uniju od pomisli na svoj identitet tačno onoliko koliko je približava savremenoj stihiji globalizacije u kojoj diminira sila koja podređuje ljude, nacije i sve vrednosti.

Izdavač

Evropski pokret u Srbiji
Kralja Milana 31, Beograd
www.emins.org

Za izdavača

Maja Bobić

Urednik

prof. dr Dejan Milenković

Autori

prof. dr Budimir Košutić
prof. dr Radmila Nakarada
prof. dr Slobodan Samardžić

Dizajn, priprema za štampu

Štampa Grafolik, Beograd

ISBN 978-86-80046-33-4

Beograd, septembar 2017. godine

EVROPA
Za
MENE

Ova publikacija je napisana uz finansijsku pomoć Evropske unije. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost autora i ne može ni na koji način predstavljati viđenja Evropske unije.

EVROPSKE SVESKE

br. 1/2017

